

УДК 327::911.3(4)

Примљено:
24. јануар 2011.

Прихваћено:
25. мај 2011

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година VII, vol. 10

Број 1/2011.

стр. 123-146

*Миломир Стенић**
*Жељко Будимир***

ПРИРОДНИ РЕСУРСИ И СТАНОВНИШТВО – КЉУЧНИ РАЗВОЈНИ И ГЕОПОЛИТИЧКИ ХЕНДИКЕПИ ПОСТМОДЕРНЕ ЕВРОПЕ***

Резиме

Постмодерни глобални процеси прете да суоче Европу са дугорочним заостајањем. Најакутнији проблем је дефицит природних ресурса, у првом реду енергената. Увозна зависност од нафте и гаса из Русије одредиће и европску геополитичку будућност. Трасе нафтовода и гасовода постају предмет геополитичког сучељавања и инструмент за остваривање геополитичких интереса. Геополитичке импликације имаће и демографски процеси у Европи. Низак природни прираштај и старење аутохтоног европског становништва, створило је „демографску празнину“ за прилив махом исламских досељеника. Будући да се интегрисање имиграната показало неуспешним, етничка структура Европе све више ће се мењати у корист муслимана, а тиме и геополитичка улога Европе.

Кључне речи: енергетска зависност, демографска регресија, опадање моћи, геополитички хендикепи, Европа

* Факултет за међународну економију, Мегатренд универзитет у Београду

** Магистар политичких наука, Бања Лука

*** Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта 47004 који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

*Простор и људи или повратак основним
вредностима*

Требало је да крајем прве деценије 21. века на површину избије финансијско-економска криза да би свет невољно признао да постоје суштински проблеми функционисања идеализованог нео-либералног система. Постало је јасно да са постиндустријском „формулом“ развоја друштва, тј. са сукцесивним потискивањем производних делатности у корист фаворизоване трговине, финансијских мешетарења и осталих услужних делатности – развијене земље света досадашњим темпом не могу даље. Убрзо се показало да државе које се одликују знатном просторном величином, богатством природних ресурса, бројном популацијом и експанзијом производних делатности (пољопривреде, рударства, енергетике, индустрије...) лакше подносе и превазилазе кризу. Територија и становништво, два кључна „тврда“ („традиционална“) чиниоца моћи и два основна елемента државе, све више се поново уважавају. Почела је реафирмације физичко-географских чинилаца производње: плодног земљишта, рељефа, климе, воде и аутохтоне вегетације за потребе пољопривреде; геолошке основе, руда метала и неметала и енергената за потребе индустрије, геоморфолошких, метеоролошких и хидрографских услова у контексту функционисања и развоја саобраћаја, па и физичко-географских основа просторног размештаја самих терцијарних и кварталних делатности. Катаклизмични земљотрес 11. марта 2011. у Јапану и цунами који је уследио, те нуклеарни акцидент као последица тектонских покрета – сурово су упозорили човечанство на крхкост природне равнотеже, која се лако поремети хиперактивним антропогеним деловањем.

Очигледне интензивне промене које су захватиле свет неће бити краткорочне и парцијалне. Имануел Волерстин, теоретичар светског система и његових трансформација, у својим новијим проучавањима констатује да најновија криза није само једна од пролазних слабости либералног капитализма, већ суштински поремећај равнотеже светског система који се не може стабилизovati чак ни привремено. Промене

су неповратне и Волерстин предвиђа да у будућности светским системом свакако неће доминирати демократски либерално-капиталистички модел, већ неки сасвим нови.¹ Борба за стицање позиција већ је почела, а у овој, прелазној фази, огледа се у беспопштеном надметању за поседовање или контролу природних ресурса (посебно енергената) и путева њиховог транспорта. Велике силе настоје да благовремено запоседну и „ограде“ ресурсне регионе у којима ће бити дугорочно неприкосновене. Сергеј Караганов, руски политиколог и декан Факултета за светску економију и политику у Москви, актуелне и долазеће промене дефинише као „нову геоекономску и геополитичку револуцију“. Она је резултат убрзане *просторне* прерасподеле БДП-а у свету и све већег замаха „нове индустријске револуције“, првенствено у многољудним регионима Источне, Југоисточне и Јужне Азије. То ће да изазове алармантни дефицит енергената, руда и плодног земљишта, те Караганов упозорава да „територија поново постаје важан ресурс, како у политици, тако и у економији. ...Пре 10, 20 или 30 година сматрало се да је територија све неважнији ресурс у светској економији, као и за појединачне државе, а сада, очигледно, почиње потајно још и борба за територије. Појавио се нови „неоколонијализам“...“²

У том надметању, позиција Европе биће незавидна јер њена територија спада у ресурсима сиромашне и увозно зависне делове света.

Важност територије не проистиче из обезбљене природне просторности, већ је резултат њеног антропогеног трансформисања у географску средину. Са наглим порастом светске популације, те њеним концентрисањем у равницама, речним долинама, котлинама, морско-океанским приобаљима (литорализација) и урбаним зонама, међузависност

1 Детаљније видети у опширном интервјуу који је И. Волерстин дао за јужнокорејски дневни лист *Hankyoreh*. Разговор са Волерстином водио је др Це-Џунг Сух (Jae-Jung Suh), професор међународних односа на Универзитету Џон Хопкинс. Под насловом „Пропаст капитализма?“, интервју је пренео београдски недељник НИИ, 29. јануара 2009. године (стр. 68-73).

2 Сергеј Караганов, „Нова геоекономска и геополитичка револуција“, *Национални интерес*, год. V, vol. 6, бр. 3/2009, Институт за политичке студије, Београд, 2009. (стр. 251-253) Чланак С. Караганова настао је из стенограма његовог предавања на Високој школи економије у Москви. Текст је превео и незнатно технички и стилско-граматички модификовао мр Небојша Вуковић.

капацитета природне средине и становништва драматично се повећала. Антропопресија у неким регионима надмашила је могућности „животног простора“. Располовиви природни ресурси се смањују, а трајање неких најважнијих процењује се на само неколико долазећих деценија. Количине воде за пиће и површине плодног земљишта по становнику је све мање, а њихов значај је егзистенцијални. Светска популација почетком 2011. године достигла је 6,9 милијарди људи и у првој деценији 21. века расла је просечно годишње за 85-90 милиона. Да би се светско становништво удвостручило било је потребно у време старог Египта 2.000-3.000 година (са 20 на 40 милиона), у епохи античких цивилизација Грчке и Рима 1.000 година (са 80 на 160 милиона), у 17-18. веку око 200 година (са 500 милиона на 1 милијарду), а у другој половини 20. века само око 40 година! Могу ли човечанству познати, расположиви и технолошки доступни природни ресурси још дуго да прате светску демографску експлозију?

Неравномеран просторни размештај становништва и разлике у густинама насељености узрок су великих проблема: на једној страни, у пренасељеним регионима, то је недостатак хране и воде, стамбеног простора, радних места, појава епидемија..., а на другој страни, у ретко насељеним областима, то је саобраћајна изолованост, неискоришћеност природних богатстава, недостатак радне снаге... Према првим резултатима пописа становништва у пролеће 2011. године, две земље су задржале позицију у „клубу милијарда“ – Кина је успорила демографски раст, али је са 1,35 милијарди становника и даље најмногољуднија земља света, док је убрзани раст популације Индије достигао 1,21 милијарду. Бангладеш, држава у поплавама угроженој делти Ганга и Брамапутре, има више становника од Русије, иако је по површини 120 пута мања од ње. Упоредо са прерасподелом економске моћи и БДП-а, тј. са променама у хијерархији укупне моћи на Планети, трајаће и процеси демографских трансформација – макрорегиони и етно-верски колективитети са високим природним прираштајем (по правилу, сиромашни) „емитоваће“ емиграционе таласе према областима у чијим популацијама је морталитет постао већи од наталитета (по правилу, богатим). Ово демо-географско „преливање“ може се тумачити

и као природни процес „дугог трајања“ и планетарног „уравнотежавања“.

Будући да Европа спада у демографски регресивне делове света, управо према њој ће се све више усмеравати масе миграната из арапско-исламског дела света.

Геополитика природних ресурса: Европа као члан „глобалне зависничке тројке“

У будућности Европа ће се драматично суочити са проблемом који већ постоји – са недостатком сопствених природних ресурса. Иако су производне делатности остале и даље веома развијене, водеће европске земље су већ ушле у постиндустријско доба: у пољопривреди је 2-5%, а у индустрији махом мање од 30% активног становништва, док је у терцијарном и кварталном сектору више од 2/3 активног становништва. Индустријске гране које се базирају на великој потрошњи сировина и енергије, неквалификованој и бројној радној снази, те потенцијално знатно загађују животну средину – дислоцирају се у бивше колоније. Европски рудници, челичане, ваљаонице, рафинерије, тешка хемијска индустрија... већ неколико деценија смањују и затварају раније производне капацитете. Према укупним резервама и годишњој производњи каменог угља, нафте, гаса, руда црних, легирајућих, обојених и племенитих метала и неметала – међу првих 10 светских произвођача нема европских земаља (изузимајући Русију).³ Целокупна ЕУ располаже углавном са свега неколико процената светских резерви ових природних ресурса, а потрошња вишеструко превазилази сопствена богатства. Потребе ЕУ ће и даље расти, а преостало време експлоатације већ знатно исцрпљених лежишта процењује се на само неколико деценија.⁴ Будући да је геоекономски „рат“ за по-

3 На пример: целокупна ЕУ даје мање од 2% светске производње гвоздене руде (слично једној Венецуели) и налази се тек на 10-11. месту у свету.

4 На пример: према укупној производњи свих врста угља (махом лигнит и мрки угаљ), државе ЕУ Немачка и Пољска спадају у водеће земље света (Немачка седма, а Пољска девета). Међутим, Немачка има резерви још само за 34, а Пољска за 90 година експлоатације. Супротно њима, САД (други светски произвођач), Индија (трећи произвођач) и Аустралија (четврти произвођач) имају резерве за више од 200 година, а Русија (пети светски произвођач) чак за више од 500 година. Кина, тренутно први светски произвођач, од 2000. до

седовање, контролу, експлоатацију и транспортне коридоре сировина све немилосрднији, пораст дефицитарности ЕУ у будућности биће све израженији ограничавајући фактор њеног развоја. Сходно томе, и геополитичке импликације могу се недвосмислено предвидети – ЕУ ће све више да се претвара у зависан „објекат“ глобалних односа. Њено функционисање зависиће како од могућности да се дугорочно укључи у конкуренцију за увоз природних ресурса из ваневропских земаља, која је све оштрија између садашњих и долазећих сила (САД, Кина, Индија, Јапан...), тако и од способности да до својих атлантских обала обезбеди проходност поморских путева, којима, пак, неприкосновено доминирају САД.

Инфериорна глобална позиција ЕУ (и Европе у целини, изузимајући Русију) до изражаја још више долази у енергетици. „Енергетска безбедност“ постала је кључни геоекономски и геополитички феномен. Без енергије не само да нема развоја, већ нема ни свакодневног модерног живота, нити тзв. западних, демократских, (нео)либерално-капиталистичких вредности. За енергенте и њихове транспортне коридоре воде се континуирани ратни сукоби. ЕУ тренутно више од 50% својих укупних енергетских потреба задовољава увозом, а до 2030. године предвиђа се да ће то износити 70%.⁵ Стога она на глобалном плану припада „енергетској зависничкој тројци“ (заједно са САД и Далеким Истоком). Будући да брз пораст електро-енергетских потреба није успела да прати коришћењем сопственог хидроенергетског потенцијала, градњом термо-електрана на бази великих богатстава мрко-лигнитних угљева (Немачка, Пољска, Чешка...) и употребом алтернативних извора (ветар, плима-осека, геотермална енергија...), биланс је допуњавала масовном изградњом нуклеарних електроана. Од укупног броја активних реактора у нуклеарним електроанама у свету, 1/3 налази се у ЕУ, и то у 15 од 27 чланица. Највише их је у „нуклеарној тројци“ – Француској, Немачкој и Великој Британији. Од укупне производње електричне енергије, нуклеарне електроане дају: у Француској више од 75%, у Литванији 64%, у Словачкој и

2010. године повећала је своју производњу три пута, али има резерви за мање од 50 година.

5 *Energy corridors - European Union and Neighbouring countries*, European Commission (Office for Official Publications of the European Commission), Luxembourg, 2007. (p. 4)

Белгији 54%, у Шведској 46%... У огромној немачкој производњи електричне струје нуклеарне електране учествују чак са више од 25%. Иако у неким европским земљама већ постоји мораторијум на градњу нуклеарних електрана, друге земље нису имале другог избора – да би задовољиле своје све веће електро-енергетске потребе одлучиле су се за подизање нових нуклеарних капацитета. А онда је уследио катастрофални земљотрес у Јапану 11. марта 2011. године и хаварија у нуклеарној електрани Фукушима 1. То је изазвало оправдан страх у Европи и преиспитивање амбициозних нуклеарних програма под све већим притиском јавности да се они обуставе. Али, како, у том случају, задовољити „енергетску глад“, када ће, према официјелним предвиђањима, потребе ЕУ за електричном енергијом до 2030. године порасти за 50%?⁶ Шта је алтернатива? Обновљиви извори су недовољни, чак и у Немачкој која предњачи у њиховом коришћењу. Да ли као једини спасоносни избор остају нафта и гас?

Резерве нафте у Европи (изузимајући Русију) су недовољне и она спада у високо увозно зависне макро-регионе света. То представља не само кључни чинилац који може да ограничи економски развој и релативизује укупну моћ, већ и да доведе у питање досадашњу глобалну позицију Европе, а нарочито ЕУ. У савременом добу, нафтна дефицитарност простора и немоћ да се дугорочно обезбеди стабилан и финансијски повољан увоз овог енергента, директно су сразмерни са геополитичким хендикепом, тј. са неизбежном клијентистичком (вазалном) улогом у међународним односима. Европа, изузимајући Русију и бивше источноевропске совјетске републике, располагала је 2000. године са мање од 2% доказаних светских резерви нафте, а потрошња је износила више од 21% светске потрошње (ЕУ учествује са 18% у светској потрошњи)!⁷ Једина респектабилна лежишта ЕУ налазе се у басену Северног мора (већином припадају Норвешкој, која није чланица ЕУ!), али те резерве не могу да се мере чак ни са богатствима појединачних нафтних поља у Саудијској Арабији, Кувајту, Ираку, Ирану или Русији. Стога, од 10 највећих светских увозника нафте, 6 држава је из ЕУ. Будући

6 Исто. (стр. 4)

7 http://ees.etf.bg.ac.rs/Predmeti/EG5OE/online-materijal/konvencionalni-izvori-energije/nafta_i_gas.php

да укупна светска потражња убрзано расте захваљујући новим великим потрошачима (Кина, Индија, Бразил...), панична европска „жеђ за нафтом“ ће се све више повећавати, а са њом цене, те немилосрдни економски, политички и оружани сукоби. О томе сведочи војна интервенција у нафтом богатој Либији (по резервама 1. у Африци и 9. у свету) у пролеће 2011. године, где су се највише експонирале непосредно заинтересоване земље ЕУ Велика Британија, Француска и Италија, а геополитички синопсис припремиле САД. Због тога је цена нафте на Лондонској берзи почела нагло да расте и са 94\$ за барел 30. децембра 2010. године (пре индукованог таласа немира у арапским земљама) достигла је 127\$ за барел 11. априла 2011. године, што је веома близу апсолутног максимума крајем јула 2008. године.

Покушаји ЕУ да сопствени увоз нафте географски диверзификује на више макро-региона и земаља неће је у будућности поштедети од геополитичке уцењивости: на једној страни, од Русије (7. по резервама, 1-2. по производњи, 4. по потрошњи у свету), чија је понуда европским потрошачима све примамљивија, а могућности снабдевања у будућности стабилне копненим (нафтоводи) и копнено-поморским путем (нафтоводи-танкери), те на другој страни, од САД (11. по резервама, 3. по производњи, убедљиво 1. по потрошњи у свету), које неприкосновено контролишу поморске путеве транспорта, имају монопол на коришћење нафте из региона Персијског залива и настоје да га економско-политичко-војним уплитањем успоставе у Северној Африци. Русија има сразмерно малу сопствену потрошњу и традиционално је извозно оријентисана према Европи/ЕУ (*скица 1*). Али, она сада добија нове атрактивне партнере и платежно способне купце на Далеком Истоку. Руски геополитички захтеви према ЕУ за сада су опрезни, испитивачки и посредни, али препознатљиви – да се ЕУ (у целини, земље појединачно или „гроздови“ земаља) постепено еманципују од утицаја САД, ближе сарађују и повезују са Русијом и оријентишу ка евроазијској, а не ка евроатлантској економској, политичкој и безбедносној интеграцији. САД и даље држе ЕУ под трансатлантским војно-политичким (и економским) патронажом, анахроно наслеђеним још из Хладног рата. Ослобађање из тог „заштитничког загрљаја“ је компликовано и тешко

оствариво, иако нема више формалне „руске претње“. Њу је сада заменила индукована „терористичка претња“, а брижни европски заштитник је остао исти – САД. Све док је лојални амерички трансатлантски „мостобран“ на западу Евроазије, ЕУ ће имати могућност да се, с’ допуштењем САД, снабдева нафтом посредством атлантског и средоземно прочеља. Али, шта ће бити ако се лојалност прекине? Или, ако у наредним деценијама због све извесније несташнице, поремећаја цена, спекулативних (на)мера и/или ратних сукоба, САД буду задржале нафту из оних макро-региона које контролишу само за сопствене потребе?

Слика 1: Постојеће и планиране трасе нафтовода за снабдевање ЕУ руском нафтом

Геополитички аспекти европске зависности од гаса и траса гасовода постају све очигледнији. Европа, изузимајући Русију и бивше источноевропске совјетске републике, располагала је 2000. године са 3,5% доказаних светских резерви гаса, а ЕУ само са 2,2%. Истовремено, европска потрошња износила је приближно 19% светске потрошње (ЕУ 16%).⁸ Једина европска респектабилна лежишта (изузимајући Русију) налазе се у басену Северног мора, али она су недовољна за све веће потребе ЕУ.⁹ Стога, међу 10

8 Исто.

9 На пример: Русија само у подморју свог далекоисточног острва Сахалин рас-

највећих светских произвођача гаса налазе се само две земље Европе (ЕУ) – Велика Британија и Холандија. Међу 10 највећих извозника су само Норвешка (није у ЕУ) и Холандија, а међу 10 највећих светских увозника је чак 7 европских земаља (5 из ЕУ).¹⁰ Према пројекцијама, после 2010. године производња гаса у ЕУ ће опадати, а увозна зависност ће са садашњих 40% порастати на 70% и више до 2030. године! И у будућности, ЕУ (укључујући Швајцарску и балканске земље) намерава да увози гас из досадашњих земаља-снабдевача, али у знатно већем обиму него раније (из западне и северне Африке, Персијског залива, Норвешке и, у првом реду, из Русије). У односу на 2005. годину, планирано је да 2030. године увоз порасте из Норвешке 33%, Алжира 50%, из Либије 87%, из Египта 82%, из заливских земаља Катар, УАЕ, Омана и Јемена 92%... Замишљеним гасоводом „Набуко“ било је предвиђено да се у снабдевање ЕУ укључе и неке нове извознице – бивше совјетске прикаспијске републике, Иран и можда Ирак. Пораст увоза из Русије у периоду 2005-2030. година износио би 33%, али по запремини то би било далеко највише.¹¹

Русија је била, јесте и остаће највећи снабдевач ЕУ гасом. Више од 1/3 укупно увезеног гаса ЕУ 2010. године било је из Русије. Од 27 чланица ЕУ, њих 10 из Русије набавља више од 50% свог укупно увезеног гаса. Из Русије потиче готово 40% укупног намачког увоза гаса и та земља је у ЕУ највећи количински увозник руско гаса (други светски увозник, иза САД). Следе Пољска, Италија, Румунија, Француска... И земље изван ЕУ су изразито увозно зависне од руског гаса – Белорусија, 98%, Украјина 66%, Турска 64%... Зазирући од ових све израженијих геоекономских чињеница, а још више од несумњивих трендова, од високо котираних званичника традиционалног руског супарника САД често могу да се чују изјаве да Русија геополитички злоупотребљава нафтно-гасну зависност ЕУ. Али, упркос војно-политичкој подређености у односима са САД, ЕУ нема други енергетски избор – „руске

полаже количинама гаса које су приближне европским резервама у басену Северног мора.

10 http://ees.etf.bg.ac.rs/Predmeti/EG5OE/online-materijal/konvencionalni-izvori-energije/nafta_i_gas.php

11 *Energy corridors - European Union and Neighbouring countries.* (p. 20)

претње“ више нема, а потреба за руским гасом има и биће све веће.

Постојећим и планираним „сноповима“ трансконтиненталних гасовода, Русија све више везује ЕУ у сопствени енергетски „крвоток“. Три правца имају препознатљиву геополитичност – *један* већ постоји и састоји се од више паралелних цевовода, трасираних из Почорског басена и „мамутских“ лежишта Јамал и Уренгој у северозападном Сибиру, копненим путем, кроз украјинске и белоруске равнице, према централној и западној Европи; *други* је планирани Северни ток (Северный поток, Nord Stream) из субмаринских лежишта Штокман у Баренцовом мору, преко Мурманска, до руске луке Выборг на обали Финског залива (недалеко од Санкт Петербурга), а потом дном Балтичког мора до Грајфсвалда у Немачкој, те у даљој будућности, можда, чак и до Велике Британије; *трећи* је планирани Јужни ток (Южный поток, South Stream) из каспијско-централноазијског региона до терминала у луци Цубга на источној обали Црног мора, потом морским дном (са одвојком према Турској) до Варне на западној обали, и даље кроз Бугарску, где се рачва на један крак према Грчкој и Италији, те други крак према Србији, Мађарској и Аустрији. (скица 2) Ова три гасоводна „снопа“ асоцирају на „трозубац“, помоћу којег, тумачено појмовном симболиком немачког (гео)политичког филозофа К. Шмита (Carl Schmitt), руски телурократски Бехемот из дубине евроазијског *Heartland*-а настоји да америчког таласократског Левијатана потисне из европског сектора *Rimland*-а? Доказује ли ово да у планетарном геополитичком надметању „моћи (номоса) копна“ и „моћи (номоса) мора“ инструментаријум уместо ратне машинерије постају енергенти и њихови транспортни коридори?¹²

12 О руском „цевоводном инструментаријуму“ геополитичког и геостратегијског потискивања САД из Европе видети у: Миломир Степић, „Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2010, год. 17, vol. 27, Институт за политичке студије, Београд, 2010. (стр. 34-35)

Скица 2: Постојеће и планиране трасе гасовода за снабдевање ЕУ руским гасом

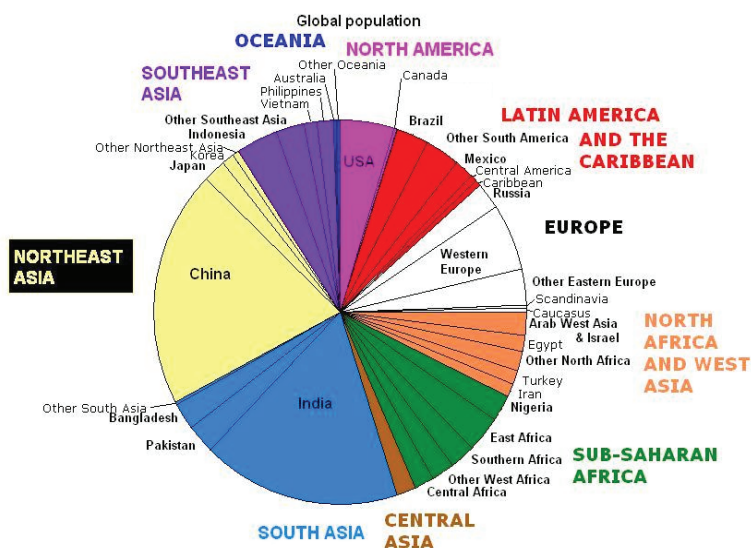

Демографско-геополитички аспекти будућности Европе

Становништво представља једног од кључних „тврдих“ чинилаца моћи. Специфичан однос и дугорочни трендови бројности, просторног размештаја (густине насељености), природног прираштаја, миграција и структура становништва јесу прецизан показатељ дугорочне узлазне или силазне путање у развоју једног друштва и територије. Успорени пораст броја становника Европе ускоро ће прећи у опадање, упркос интензивној имиграцији из афричких и азијских земаља. Учешће Европе у укупној светској популацији расло је до почетка 20. века, иако је током читаве епохе колонијализма из ње текао процес емиграције и насељавања Новог света. Од почетка 17. до почетка 20. века број становника Европе порастао је пет пута. Првих година 20. века у Европи је живела готово 1/4 светског становништва. После великих демографских губитака махом младог, репродуктивног и радно-активног становништва у два светска рата, те кратких

послератних „компензационих периода“, уследиле су трећа, а потом и четврта фаза демографске транзиције, тј. бржи пад наталитета од пада морталитета. Природни прираштај се убрзано смањивао и у све већем броју земаља почео да добија негативан предзнак (пета фаза демографске транзиције). Углавном захваљујући младим имигрантима у репродуктивном добу, развијене западноевропске земље задржале су какав-такав демографски пораст, што се није догодило у источној и југоисточној Европи. То је разлог зашто почетком друге деценије 21. века, становништво Европе чини само 1/10 светске популације. (скица 3)

Скица 3: Учешће становништва Европе у светској популацији

Демографске пројекције су алармантне и указују да ће укупни популациони потенцијали Европе и даље опадати. Управо пример Европе оповргава веома заступљену српску предрасуду да је економска неразвијеност узрок ниске стопе наталитета. У односу на 736 милиона становника 2008. године, процењује се да ће се 2025. године број становника Европе смањити на 726 милиона, а до 2050. године на 685 милиона.¹³ Стабилан пораст у назначеном раздобљу имаће Северна Европа, али углавном зато што је у тај регион шематизовано

13 У овој демографској анализи у Европу је укључена целокупна Русија, чија велика већина становништва живи у европском делу државе.

сврстана Велика Британија(?). Западна Европа имаће пораст до 2025. године, а потом нагло опадање, те ће 2050. имати мање становника него 2008. године. У готово свим земљама северне и западне Европе стопе природног прираштаја биће мање од 5‰ и одговараће типу ниских. Миграциони салдо биће позитиван и наталитет ће остваривати управо све бројнији муслимански имигранти, а не домицилни Европљани, за које се већ јасно уочава тренд емиграције ка САД, Канади и Аустралији, али и ка економски просперитетним земљама Латинске Америке, Африке и Азије (углавном млади и средње старости, високо образовани, у потрази за бољим пословним понудама, професионалним изазовима, мањим порезима...). Права демографска катастрофа очекује источну Европу, где ће већина земаља имати изразито негативне вредности и природног прираштаја и миграционог салда, те ће се њихов број становника у периоду 2008-2050. година смањити за више десетина процената (највише у Бугарској, за 35%, те ће се популација ове земље смањити на садашњих 7,6 милиона на 5 милиона 2050. године). Ништа боља будућност не очекује и јужну Европу, где ће се становништво до 2025. године незнатно повећати, а потом до 2050. године такође смањити.¹⁴ Услед друштвене хетерогености задржаће се велике разлике у природном и механичком кретању становништва – земље са значајном заступљеношћу муслиманског становништва (Албанија, Србија, Црна Гора, БЈР Македонија и БиХ) имаће већи наталитет којим ће делимично надокнадити изражену емиграцију, а развијеније земље (Шпанија, Италија, Словенија) ће опадање броја становника успорити имиграцијом.¹⁵

14 Н. Вуковић је уочио да ће негативни демографски трендови највише погодити земље које, према перцепцији С. Хантингтона, припадају Православној цивилизацији. Будући да „...од првих десет држава у свету са највећим популационим ‘минусом’, чак осам њих долази из тзв. православне цивилизације“, аутор тај процес оправдано назива „демографска ентропија“. У детаљној анализи констатује да ће уследити геополитичке последице јер са губитком људи следи и губитак територије. Најугроженији ће бити Балкан и Русија, којима највише прети просторна експанзија популационо експлозивног муслиманског становништва. Видети: Небојша Вуковић, „Једна цивилизација мање у Хантингтоновом Универзуму? – демографске промене и геополитичке последице“, *Национални интерес*, год. VI, vol. 8, број 2/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010. (стр. 43-68)

15 *World Population Data Sheet 2008*, Population Reference Bureau, Washington, D.C., 2008. (pp. 9-10) www.prb.org/pdf08/08WPDS_Eng.pdf. О карактеристич-

Репродуктивни потенцијали становништва Европе биће све мањи. Европу већ колоквијално зову „континентом седих глава“. Старосне пирамиде становништва европских земаља припадају регресивном и стреме екстремно регресивном типу. Индекси старости расту, а индекси младости опадају најбрже у традиционално емигрантским земљама јужне и источне Европе. Међутим, и у најразвијенијим земљама ЕУ старење становништва неће моћи значајније да успори ни млада имигрантска популација (на пример: у Немачкој, Италији). По процентуалном учешћу становништва старијег од 65 година у укупној популацији 2010. године, на првом месту у свету је Јапан, а осталих 9 држава је било из Европе (све су из ЕУ). Истовремено, од првих 10 држава по процентуалном учешћу становништва млађег од 15 година, само је Авганистан из Азије, а осталих 9 је из Африке (махом бивше британске и француске колоније, чије становништво миграционо гравитира ка својим бившим метрополама).¹⁶ У периоду 2005-2050. година у западној и северној Европи просечна старост становништва са 40,4 године достићи ће 49,5 година. Учешће старих повећаће се са 17,5% на 30,6%, а учешће младих ће се смањити са 14,0% на 10,9%. У источној и југоисточној Европи стање ће бити још неповољније: у истом раздобљу просечна старост са 37,5 година повећаће се на 52,2 године, удео старих са 14,5% достићи ће 31,0%, а удео младих смањиће се са 17,7% на 9,4%. Сличне тенденције показиваће и тзв. руска сфера у Европи (Русија, Белорусија и Украјина): промена просечне старости биће са 37,5 на 49,9 година, учешће старих са 14,3% на 26,9% и учешће младих са 19,8% на 9,9%.¹⁷ Ови показатељи упућују на научно утеме-

ним годишњим показатељима и дугорочним прогнозама демографских кретања видети и у издањима за 2009. и 2010. годину, где постоје извесне корекције, али општи демографски трендови и макрорегионална поларизованост нису доведени у питање. (*World Population Data Sheet 2009*, Population Reference Bureau, Washington, D.C., 2009. www.prb.org/pdf09/09WPDS_Eng.pdf и *World Population Data Sheet 2010*, Population Reference Bureau, Washington, D.C., 2010. www.prb.org/pdf10/10WPDS_Eng.pdf)

16 *World Population Data Sheet 2010*. (p. 2)

17 Richard Jackson, Neil Howe, *The Graying of the Great Powers – Demography and Geopolitics in the 21st Century*, Center for Strategic & International Studies, Washington, D.C., 2008. (p. 34, 149, 151)

љене прогнозе да је Европа дубоко у популационој кризи, да је њено становништво без животне енергије и да се налази у силазној друштвено-историјској фази. Геополитичке последице су неминовне.

„Демографска депресија“ деловала је као магнет на „реке емиграната“ из пренасељених, махом муслиманских, азијских и афричких земаља. И док су САД, Канада и Аустралија већином „усисавале“ образованије младо становништво које није стварало бројно потомство (изузимајући Латиноамериканце), у богате земље ЕУ (и)легално су се усељавали слабије образовани мануелни радници, чије породице су, по правилу, биле многобројне. Њима су се, потом, у новој европској домовини придруживали и нови дошљаци из завичаја. То је био и биће још један узрок заостајања Европе у модерној и постмодерној прерасподели глобалне моћи. Све док су имигранти били релативно малобројни, њихова неинтегрисаност није била тако видљива нити иритирајућа за аутохтоне Европљане. Када су број и процентуално учешће имигрантске у укупној популацији земаља ЕУ порасли, уследили су и њихови, често ултимативни, верски, културни, политички, социјални и други захтеви. Они су били у суштинском несагласју са хришћанским традицијама Европе, али су користили недоречености у правилима демократског и либерално-капиталистичког друштва. Сукоби су постајали све чешћи и масовнији – у почетку између младих имиграната и неформалних група домицилних Европљана, да би то прерасло у конфронтацију имиграната и званичне Државе која им је пружила гостопримство. Резултати су били поражавајући – ЕУ не само да није успела да од сопственог становништва етно-инжењерингом направи синтетички „европски народ“ као кључни чинилац европске супрадржавне интеграције, већ није успела да интегрише још увек релативно малобројне имигранте, па чак ни њихове потомке који су рођени у Паризу, Марсеју, Лондону, Бечу, Ротердаму, Хамбургу... Да је мултиетнички пројекат пропао јавно су признале челне личности најмоћнијих земаља ЕУ – прво Немачке, а потом Француске, Велике Британије... Уследило је ограничавање слобода, а потом и прве репресивне мере – у Швајцарској забрана изградње минарета, у Француској забрана муслиманским женама да носе бурке, потапања бродова са илегалним имигрантима,

принудне репатријације... Али, то није обуздало њихов даљи прилив, нити дугорочно решило проблем интеграције.

Управо у варирању различитих опција геополитичке будућности Европе не обраћа се довољно пажње на исламски чинилац. Од 6,9 милијарди становника света (2010. године), муслимана је било 1,3 милијарде (19%) и њихов број и процентуално учешће расте. Геополитичке амбиције ислама обично се погрешно свде само на области где муслиманско становништво сада има демографску већину, али се не узимају у обзир геополитичке импликације њихове популационо-просторне експанзивности. У контексту (нео)класичне геополитике, геостратегије и геоекономије, уочљива је њихова већ постојеће потпуна или делимична партиципирају у најзначајнијим географским регионима, зонама и тачкама света – у *Heartland*-у и *Rimland*-у, на готово свим кључним мореузима, земљоузима и каналима, лежиштима нафте и гаса... У јужном и југоисточном (трансмедитеранском) суседству демографски регресивне, али економски још увек просперитетне Европе, налазе се безводни, полупустињски, сиромашни и геополитички нестабилни предели северне Африке, Блиског Истока и Мале Азије, чије се демографски и просторно експанзивно становништво суочава са можда само једном опцијом будућности – емиграцијом. Изарзито млада муслиманска популација ће се због високог фертилитета додатно увећавати, а недостатак воде за пиће и наводњавање, плодног земљишта и хране, школовања и културног уздизања, стамбеног простора и радних места – биће све израженији. Док је у укупној популацији Европе учешће становништва млађег од 15 година и старијег од 65 година уједначено и износи по 16%, са друге стране Медитерана, у северноафричким и блискоисточним земљама, однос младих и старих је 33% према 5%.¹⁸ То је темпирана бомба. Земље које немају нафту и гас или на њима губе контролу брзо се приближавају стању неконтролисаног социјалног пароксизма. Недовољни капацитети „животног простора“, тј. висок природни прираштај, економска бесперспективност и неизбежна друштвена конфликтност проузроковаће трајну геополитичку нестабилност и стварање „борбеног контингента“. Чиниће га масе

18 *World Population Data Sheet 2008*. (pp. 12-14)

старости 15-29 година¹⁹, латентно незадовољне својим статусом и стога склоне агресивном понашању, побунама, грађанским немирима, оружаним обрачунима, „интифадама“. Таква перспектива је реална и она нуди само један егзистенцијални избор – сеобу.

Где ће се емиграциони „цунами“ усмерити? Наравно да неће на југ, ка пустињи Сахари или даље, ка још сиромашнијој, а демографски експлозивнијој Субсахарској Африци. Такође, логично је да из Мале Азије и са Блиског Истока емиграционе струје неће бити усмерене ка економски заосталој и многољудној централној или јужној Азији. Будући да се муслимске области северне Африке, Блиског Истока и Мале Азије налазе у близини, одмах са друге стране Медитерана, „исламска претња“²⁰ непосредно је усмерена према ЕУ. А један од кључних постмодерних инструментаријума геополитичке експанзије јесте демографски. Сходно томе, миграци-

19 Немачки социолог и економиста Г. Хајнзон поставио је концепцију „прекобројних синова“, која има недвосмислену геополитичку конотацију. Његова концепција проистиче из *youth bulge* теорије, која се заснива на „избочини“ уочљивој на полно-старосним пирамидама као графичком приказу старосних контингената становништва. Када у популацији где деценијама мајке просечно рађају више од шесторо деце (тј. више од три сина), „избочина“ која настане на мушкој страни пирамиде где старосна група 15-29 година чини преко 30% укупног становништва – јесте јасан показатељ конфликта. Будући да за само једног, највише два сина може да се обезбеди школовање, посао, пристојна зарада, стан и каква-таква друштвена позиција, трећи и остали синови су „прекобројни“ – они крећу путем криминала, револуција, насиља над мањинама, ратовања... или емиграције. Зашто се „прекобројност“ односи на синове, а не и на кћери? Зато што у савременом свету шесторо и више деце имају породице у сиромашним, патријархалним, махом исламским друштвима. У њима је позиција и улога жене у првом реду управо да рађа. Г. Хајнзон је своју концепцију проистеклу из *youth bulge* теорије емпиријски тестирао на седамдесетак случајева у свету, не изостављајући Косово и Метохију као најиндикативнији европски пример везе „прекобројних синова“ и насиља. Видети: Gunnar Heinsohn, *Söhne und Weltmacht – Terror im Aufstieg und Fall der Nationen*, Orell Füssli Verlag AG, Zürich, 2003.

20 О исламском препороду, успону, глобалним амбицијама и сучељавању са Западом видети у: Џон Еспозито, *Исламска претња – мит или стварност?*, Просвета, Београд, 1994. (оригинал: John L. Esposito, *The Islamic Threat – Myth or Reality?*, Oxford University Press, New York, 1992.) У последњем поглављу књиге аутор се запитао да ли се ради о претњи или изазову? Опредељујући се да претња на изванредан начин постоји, он је закључио да је она усмерена на духовно, друштвено и политичко *самозадовољство* западних друштава. Ислам је „у извесним облицима, отворено довођење у питање и традиција које смо прихватили – материјализма, либерализма и индивидуализма.“ (стр. 240)

они токови непосредно ће се реализовати посредством *три потенцијална демографско-геополитичка „мостобрана“* – иберијског и апенинског (арапска експанзија), те балканског (турска експанзија²¹). Нове муслиманске масе придружиће се постојећим имигрантима које ни најразвијенија друштва ЕУ нису успела да интегришу. Како ће, у том случају, изгледати етничка структура ЕУ у будућности? Да ли ће се хришћанска ЕУ трансформисати у исламску? И какав ће бити глобални геополитички положај и значај ЕУ и Европе у целини?

Иако јесте најразвијенији део Европе, ЕУ неће бити једина изложена фундаменталним популационим променама. На Балкану диференцирана демографска кретања хришћанског и муслиманског становништва већ дају очигледне геополитичке резултате у Босни и Херцеговини, на Косову и Метохији, у Рашкој области, у западном делу БЈР Македоније, источној и североисточној Црној Гори, Албанији... Русија, а посебно њен јужни „меки трбух“ изложени су демографско-геополитичком притиску из кавкаско-каспијског и централноазијског простора. Ако се наставе или интензивирају досадашњи токови природног прираштаја и миграција, како ће изгледати конфесионално-национално-лингвистичка карта Европе 2030, 2050, 2100. године? Какав ће у тим „пресечним тачкама“ будућности бити просторни размештај аутохтоних и алохтоних Европљана? Не очекују ли неминовне промене

21 Неоосманизам, „идеолошки амалгам исламизма, туркизма и османског империјализма“ (како га је дефинисао Д. Танасковић) има јасне геополитичке димензије које се већ остварују. Теоријски их је утемељио Ахмет Давутоглу, доктор политичких наука, професор на више истанбулских универзитета и предавач на Међународном исламском универзитету у Куала Лумпуру (Малезија), светском стецишту муслиманских студената из целог света и расаднику будућих делатника за „исламску ствар“. Његова концепција заснива се на геополитици „стратегијске дубине“ (тур. stratejik derinlik). Она проистиче из историјске и географске дубине којима потенцијално располаже савремена Турска, а протеже се и на Балкан. У контексту континената, култура, цивилизација, енергената и стратегијских праваца, инсистира се да је турска геополитичка и геокономска позиција централна и чворна. Супротно класичним геополитичким концепцијама, потенцира се да је управо Турска „срце Евроазије“ и „централна земља“ новог евроазијског поретка. Када је 2009. године А. Давутоглу постао турски министар спољних послова, убрзо је постало очигледно да он настоји своју концепцију и практично да спроведе. Детаљније видети у: Дарко Танасковић, *Неоосманизам – доктрина и спољнополитичка пракса*, ЈП Службени гласник; Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010. (стр. 35-47)

идентитета у наведеном „дугом циклусу“ не само поједине најразвијеније земље, већ и читаву Европу. Уосталом, Европи не недостају и такве „историјске лекције“, са неизоставним геополитичким поукама. Историчар Е. Калишер (Eugen M. Kulischer) подсећа да почетком 10. века није било у Берлину Немаца, у Москви Руса, у Будимпешти Мађара, у Константинопољу Турака..., а да пре 16. века становништво европског порекла није живело у Северној и Јужној Америци, Аустралији, Новом Зеланду или Јужној Африци.²² Од 8. до 15. века Пиринејско полуострво имало је типичну геополитичку и геостратегијску улогу „мостобрана“ и „одскачне даске“ за арапски (муслимански) продор према западној Европи, а од 14. до 20. века (и данас!?) Балканско полуострво аналогно је служило за отоманску (такође, муслиманску) трансгресију ка централној Европи. Етно-демографска супституција покореног домицилног хришћанског становништва новим, владајућим, исламским верско-националним елементом била је готово подразумевајући упоредни процес. Да ли је нешто слично сасвим очекивана будућност Европе у целини? Каква ће, у том случају, бити глобална геополитичка улога Европе – центар („Империја“), лимес или периферија („Варвари“)? Неће ли тада традиционална унутрашња дихотомија таласократског и телурукратског европског геополитичког идентитета постати беспредметна?

*Уместо закључка:
европско суочавање са енергетском
и демографском будућношћу*

Куда иде Европа? Хоће ли у постмодерну будућност цела или подељена на ЕУ и „остатак“? Или ће, вољно-невољно, као незнатно проширена ЕУ, али као другоразредни партнер, морати заједно са неким моћнијим? Да ли ће по наслеђеној (пост)хладноратовској трансатлантској таласократској геополитичкој формули и даље остати у савезничким односима са САД? А можда ће, без много могућности избора, ЕУ бити принуђена на престојавање ка евроазијском телурукратском интегрисању са Русијом и повезивање са економ-

22 Eugen M. Kulischer, *Europe on the Move: War and Population Changes 1917-1947*, Columbia University Press, New York, 1948.

ски просперитетним земљама Далеког Истока, јужне Азије и исламског света. У сваком случају, геополитички „маневарски простор“ ЕУ одређиваће њена геоекономска способност, тј. „кондиција“ да дугорочно сачува позицију водеће светске економије. Међутим, њена доминација почела је да слаби. ЕУ као целина давала је око 30% светског БДП-а, али је тај проценат почео да се смањује због убрзаног економског раста Кине, Индије, Бразила, Русије... У наредним деценијама значајно развојно и геополитичко ограничење представљаће хроничан недостатак природних ресурса, посебно енергената. Европа већ сада спада у ред енергетски дефицитарних макро-региона света, а њена „енергетска безбедност“ све више зависи од увоза из Русије. Следствено, постаће осетљивија и на „геополитичку уцењивост“. Будући да је европска глобална позиција већ деценијама другоразредна, њен геополитички избор биће веома деликатан: да ли и даље да остане амерички „макро-мостобран“ на атлантској обали Евроазије или да се, премережена цевоводима за транспорт руског гаса и нафте, оријентише ка (нео)евроазијским безбедносним, економским и политичким интеграцијама.

Опхрвана геоекономским надметањима, Европа је за поставила демографске трендове, који, такође, имају геополитичке последице. Домицилно европско становништво већином је ушло у четврту и пету фазу демографске транзиције, тј. у фазу када су наталитет и морталитет изједначени и када морталитет надмашује наталитет. То значи да број становника више не расте природним прираштајем, већ имиграцијом. Имигранти, пореклом већином из исламских држава, истовремено имају и све већи удео у наталитету европских држава. Упркос томе, у порасту је број европских земаља са израженом депопулацијом. Немачка, најмногољуднија и најразвијенија земља ЕУ, још од 1972. године има негативан природни прираштај, тако да ни интензивно досељавање из источне Европе и ваневропских региона није спречило да она после 2002. године уђе у фазу опадања броја становника. Истовремено, број и процентуално учешће муслиманских имиграната толико су нарасли, да то више није само демографска, већ и социјална, културна, економска, идеолошко-политичка и геополитичка чињеница. То се највише односи на најразвијеније чланице ЕУ – Немачку, Велику Британи-

ју, Француску, Италију, Холандију... „Исламска претња“ није више типична само за балканске државе, где је присуство исламизованог становништва последица вишевековне отоманске окупације, а савремени конфликти резултат инструментализације за интересе западних сила и нарасле неоотоманске геополитичке амбиције Турске. Читава Европа већ се суочава са истим изазовом: какав ће бити њен геополитички идентитет и будућа улога ако се наставе садашњи демографски трендови смањења учешћа аутохтоног хришћанског становништва, на једној страни, а пораста имигрантског, муслиманског, афро-азијског становништва, на другој страни?

Л и т е р а т у р а

- Вуковић, Небојша (2010), „Једна цивилизација мање у Хантингтоновом Универзуму? – демографске промене и геополитичке последице“, *Национални интерес*, год. VI, вол. 8, број 2/2010, Институт за политичке студије, Београд.
- Еспозито, Џон (1994), *Исламска претња – мит или стварност?*, Просвета, Београд.
- Jackson, Richard; Howe, Neil (2008), *The Graying of the Great Powers – Demography and Geopolitics in the 21st Century*, Center for Strategic & International Studies, Washington, D.C.
- Караганов, Сергеј (2009), „Нова геоекономска и геополитичка револуција“, *Национални интерес*, год. V, вол. 6, бр. 3/2009., Институт за политичке студије, Београд.
- Kulischer, Eugen M. (1948), *Europe on the Move: War and Population Changes 1917-1947*, Columbia University Press, New York.
- Степић, Миломир (2010), „Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2010, год. 17, вол. 27, Институт за политичке студије, Београд.
- Танасковић, Дарко (2010), *Неоосманизам – доктрина и спољнополитичка пракса*, ЈП Службени гласник; Службени гласник Републике Српске, Београд.

- Heinsohn, Gunnar (2003), *Söhne und Weltmacht – Terror im Aufstieg und Fall der Nationen*, Orell Füssli Verlag AG, Zürich.
- Heinsohn, Gunnar (2007), *Energy corridors - European Union and Neighbouring countries*, European Commission (Office for Official Publications of the European Commission), Luxembourg.
- Heinsohn, Gunnar (2008), *World Population Data Sheet 2008*, Population Reference Bureau, Washington, D.C. (www.prb.org/pdf08/08WPDS_Eng.pdf)
- Heinsohn, Gunnar (2009), *World Population Data Sheet 2009*, Population Reference Bureau, Washington, D.C. (www.prb.org/pdf09/09WPDS_Eng.pdf)
- Heinsohn, Gunnar (2010), *World Population Data Sheet 2010*, Population Reference Bureau, Washington, D.C. (www.prb.org/pdf10/10WPDS_Eng.pdf) http://ees.etf.bg.ac.rs/Predmeti/EG5OE/online-materijal/konvencionalni-izvori-energije/nafta_i_gas.php

Milomir Stepić
Željko Budimir

NATURAL RESOURCES AND THE MANKIND
– THE KEY DEVELOPMENTAL AND
GEO-POLITICAL HANDICAPS OF
POST-MODERN EUROPE

Summary

Europe has been enforced to let the United States of America to take over the leading geo-political position in 20th century. The Atlantic Europe has kept a high ranking in the world power hierarchy due to American interests in the western foreground of Euro-Asian “mega-continent”. However, post-modern global processes might make her face a long term economic lag and geo-political marginalization. For her the most acute problem is the lack of natural resources or, in the first place, energy resources. Dependence on the import of the oil and gas from Russia will determine not only European economic perspective, but also her geo-political position. Routes of the oil and gas pipelines have become objects of geo-political debates as well as instruments for accomplishment of geo-political objectives. However, the geo-economical competition does not reduce geo-political significance of population processes in Europe. Low rate of population growth and aging of indigenous population in Europe has created a “demographic clear area” for the influx of mostly Islamic immigrants. The migrations in direction of Europe will additionally gain in strength due to demographic explosion, economic backwardness and political instability of the Northern Africa, Near East and Asia Minor. Since europeization (integration) of the immigrants have proved to be unsuccessful, ethnic structure of Europe will be changing in favor of the Muslims and in line with that the geo-political identity and role of Europe will be changing, too.

Key Words: energy dependence, demographic regression, power decline, geo-political handicaps, Europe